

УДК: 343.346

*Кондратенко О.В.,
Заступник прокурора Шевченківського району
м. Запоріжжя
юрист I класу*

Проблеми звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з позитивною посткримінальною поведінкою особи, що вчинила злочин

За останнє десятиріччя криміногенна обстановка в Україні ускладнилася і в даний час злочинність являє собою реальну загрозу соціально-економічному розвитку держави і його національній безпеці.

Ріст злочинності викликає соціальну напруженість, усе зростає занепокоєння населення за свою особисту і майнову безпеку. Довіра громадян до органів влади і кримінально-правовій політиці держави знизилася. Злочинність активно перешкоджає проведенню економічних реформ.

Під час перебування і проведення різноманітних реформ тільки врятована злочинність збільшилася більш ніж у 2 рази. Випереджальними темпами зростає злочинність неповнолітніх і рецидивна злочинність. Крім того, врятована частина злочинів у 2003-2004 роках складала, за експертними оцінками, не більш 30-40% від рівня фактично скоєних діянь, а по окремих видах злочинів - до 1%, що зумовлює значно велику кількість латентних злочинів.

Переважають тяжкі злочини - 50-60%, зокрема, окремі злочини проти особи, власності, злочини в сфері економіки, корупція посадових осіб.

Організована злочинність вища на міжнародній рівень. Особливо активна її діяльність в економічній сфері (контрабанда, ввіз і вивіз капіталу, сировини, природних ресурсів і художніх цінностей, зловживання з підакцизними товарами на границі, відхилення від митних зборів і т.п.), а також у сфері контрабанди зброї і наркобізнесу.

У цілому злочинність характеризується високим ступенем організованості, кримінального професіоналізму, озброєності і технічної оснащеності. Переважає корислива спрямованість злочинності. Для неї характерні агресивність, крайні форми протистояння злочинних угруповань при розділі сфер впливу.

Основні причини різкого росту злочинності з початку 90-х років криються в кривому стані економіки, різкому соціальному розшаруванню суспільства, політичній нестабільності в країні, а також в недопиках правосудної діяльності.

Тому в якості першого стратегічного напрямку діяльності держави в сфері боротьби зі злочинністю постає удосконалення законодавчої бази, у тому числі прийняття нових законодавчих актів, таких як Кримінальний кодекс України редакції 2001 року, Комплексна програма профілактики злочинності на 2001-2005 роки, Указ Президента України "Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією", Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом", та ряду спеціальних комплексних законів, що регламентують боротьбу з корупцією, тероризмом, організованою злочинністю, легалізацією злочинних доходів.

Новий Кримінальний кодекс більш-менш вдало реалізував принципові напрямки концепції національного кримінального законодавства. Зокрема, у процесі реформи кримінального права усунуто пробільність закону, що утворилася через зміну предмета правового регулювання і з'явлення нових видів та форм злочинності. У новому законі зроблені рішучі кроки по деідеологізації законодавства, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей перед класовими.

Значно змінився такий інститут кримінального права як звільнення від кримінальної відповідальності. Реформа кримінального законодавства внесла в інститут звільнення від кримінальної відповідальності наступні зміни, закріплені в Кримінальному кодексі України редакції 2001 р.:

- 1) інститут одержав остаточне законодавче оформлення і регламентований у відокремленому розділі (р. IX "Звільнення від кримінальної відповідальності");
- 2) введено нові види звільнення - у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України) і у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України);
- 3) змінився й уточнився формулювання традиційних видів звільнення - у зв'язку зі зміною обставини (ст. 48 КК України) і в зв'язку з вжиттям термінів давності (ст. 49 КК України);

4) в кримінальному кодексі знайшли більш чітке регулювання питання відповідальності неповнолітніх, яким присвячено окремий розділ (р. XV "Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх").

Так, з'явилися дві нових підстави звільнення від кримінальної відповідальності:

1) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України);

2) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України).

Отже, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим можливо в тому разі, якщо особа не тільки примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду, але й має іншу ознаку - вчинення злочину вперше і цей злочин мусить бути невеликої тяжкості - максимальне покарання за який не перевищує двох років позбавлення волі (ч. 2 ст. 12 КК України).

Переплывши статті Кримінального кодексу, можна впевнитися, що до категорії злочинів "невеликої тяжкості" належать, насамперед, всі умисні та необережні злочини, котрі пов'язані із заподіянням людській моральній, фізичній та майновій шкоди.

Разом з цим, постає друга умова застосування цієї статті - злочин вчинений обвинуваченим вперше. Під цим треба розуміти, що особа зовсім не притягалася до кримінальної відповідальності раніше або перебігли строки давності за раніше вчинений злочин, особу було звільнено від кримінальної відповідальності чи від покарання, або судимість погашена чи знята у передбаченому законом порядку.

До шкоди, яку належить усунути обвинуваченому, слід відносити будь-яку шкоду, що заподіяна потерпілому злочинцем моральну, фізичну та майнову. Усунення шкоди може полягати у виплаті грошової компенсації, відновленні пошкодженого майна, поверненні аналогічного майна, придбанні ліків, санаторно-курортних путівок, вибаченні перед потерпілим та в інших формах, які не заборонені законом.

При вирішенні питання про можливість застосування зазначеної норми потрібно з'ясувати питання повного усунення шкоди потерпілому. Проте, критерієм оцінки тут, насамперед, виступає відношення самої потерпілої особи щодо повноти і достатності відшкодування шкоди.

Належить з'ясувати, яка саме шкода заподіяна потерпілому, а також чи в повному обсязі вона усунута обвинуваченим. Компенсація за заподіяну шкоду повинна бути достатньою з точки зору потерпілого, а не обвинуваченого.

Наявність спору між сторонами про обсяг відшкодування шкоди свідчить про те, що примирення не відбулося, тому обвинувачений не може бути звільнений від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України.

Разом з цим, інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з позитивною посткримінальною поведінкою особи, що вчинила злочин притаманні проблеми саме практичного застосування цих норм. Це пов'язано з його новизною та нерозробленістю в науковій літературі, а також наявності певних проблем, пов'язаних з практичним застосуванням судами загальної юрисдикції ст.ст. 45, 46 КК України.

Зокрема, вбачається деяке дублювання зазначених норм щодо підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її позитивною посткримінальною поведінкою.

Так, поняття "дійове каяття" можна визначити як явку з винною, сприяння розкриттю злочину, відшкодування заподіяного збитку або інший спосіб загладжування шкоди, заподіяного в результаті злочину (у випадках, коли збиток ще можна відшкодувати, а шкоду загладити).

Як передбачає законодавець в ст. 45 КК України, в цьому разі суд може врахувати ці обставини, які свідчать про позитивну поведінку особи.

Проте, в цьому разі не враховується врегулювання особистих взаємовідносин з потерпілою особою, тому що зазначені підстави звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені ст.ст. 45, 46 КК України, є самостійними та рівноправними, і одна не пов'язана з іншою. Тобто, при наявності хоча б однієї з зазначених підстав сум може винести сприятливе для особи, яка скоїла злочин, рішення про звільнення її від кримінальної відповідальності.

Іншою проблемою є те, що в разі застосування 46 КК України щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, саме "дійового каяття" може й не бути. Примирення може статися, навіть, при застосуванні погроз до потерпілої особи або інших засобів впливу. В цьому разі, вважаю, не може йтися про реальне усвідомлення особою, що скоїла злочинне діяння, своєї неправомірної поведінки. Більш того, ця особа впевнена в своїх діях і усвідомлює, що завдяки їй подальшій своїй протизаконній поведінці можна уникнути покарання за скоєний злочин. Але ж це суперечить принципам національного кримінального права, яке передбачає не тільки карний, але й виконний та застережний моменти.

Таким чином, зазначена ситуація може привести до того, що виконне значення інституту звільнення від кримінальної відповідальності буде відсутнім.

4) в кримінальному кодексі знайшли більш чітке регулювання питання відповідальності неповнолітніх, яким присвячено окремий розділ (р. XV "Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх").

Так, з'явилися дві нових підстави звільнення від кримінальної відповідальності:

1) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України);

2) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України).

Отже, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим можливо в тому разі, якщо особа не тільки примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду, але й має іншу ознаку - вчинення злочину вперше і цей злочин мусить бути невеликої тяжкості - максимальне покарання за який не перевищує двох років позбавлення волі (ч. 2 ст. 12 КК України).

Переплывши статті Кримінального кодексу, можна впевнитися, що до категорії злочинів "невеликої тяжкості" належать, насамперед, всі умисні та необережні злочини, котрі пов'язані із заподіянням людській моральної, фізичної та майнової шкоди.

Разом з цим, постає друга умова застосування цієї статті - злочин вчинений обвинуваченим вперше. Під цим треба розуміти, що особа зовсім не притягалася до кримінальної відповідальності раніше або перебігли строки давності за раніше вчинений злочин, особу було звільнено від кримінальної відповідальності чи від покарання, або судимість погашена чи знята у передбаченому законом порядку.

До шкоди, яку належить усунути обвинуваченому, слід відносити будь-яку шкоду, що заподіяна потерпілому злочинцем моральну, фізичну та майнову. Усунення шкоди може полягати у виплаті грошової компенсації, відновленні пошкодженого майна, поверненні аналогічного майна, придбанні ліків, санаторно-курортних путівок, вибаченні перед потерпілим та в інших формах, які не заборонені законом.

При вирішенні питання про можливість застосування зазначеної норми потрібно з'ясувати питання повного усунення шкоди потерпілому. Проте, критерієм оцінки тут, насамперед, виступає відношення самої потерпілої особи щодо повноти і достатності відшкодування шкоди.

Належить з'ясувати, яка саме шкода заподіяна потерпілому, а також чи в повному обсязі вона усунута обвинуваченим. Компенсація за заподіяну шкоду повинна бути достатньою з точки зору потерпілого, а не обвинуваченого.

Наявність спору між сторонами про обсяг відшкодування шкоди свідчить про те, що примирення не відбулося, тому обвинувачений не може бути звільнений від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України.

Разом з цим, інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з позитивною посткримінальною поведінкою особи, що вчинила злочин притаманні проблеми саме практичного застосування цих норм. Це пов'язано з його новизною та нерозробленістю в науковій літературі, а також наявності певних проблем, пов'язаних з практичним застосуванням судами загальної юрисдикції ст.ст. 45, 46 КК України.

Зокрема, вбачається деяке дублювання зазначених норм щодо підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її позитивною посткримінальною поведінкою.

Так, поняття "дійове каяття" можна визначити як явку з винною, сприяння розкриттю злочину, відшкодування заподіяного збитку або інший спосіб заглажування шкоди, заподіяного в результаті злочину (у випадках, коли збиток ще можна відшкодувати, а шкоду загладити).

Як передбачає законодавець в ст. 45 КК України, в цьому разі суд може врахувати ці обставини, які свідчать про позитивну поведінку особи.

Проте, в цьому разі не враховується врегулювання особистих взаємовідносин з потерпілою особою, тому що зазначені підстави звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені ст.ст. 45, 46 КК України, є самостійними та рівноправними, і одна не пов'язана з іншою. Тобто, при наявності хоча б однієї з зазначених підстав сум може винести сприятливе для особи, яка скоїла злочин, рішення про звільнення її від кримінальної відповідальності.

Іншою проблемою є те, що в разі застосування 46 КК України щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, саме "дійового каяття" може й не бути. Примирення може статися, навіть, при застосуванні погроз до потерпілої особи або інших засобів впливу. В цьому разі, вважаю, не може йтися про реальне усвідомлення особою, що скоїла злочинне діяння, своєї неправомірної поведінки. Більш того, ця особа впевнена в своїх діях і усвідомлює, що завдяки їй подальшій своїй протизаконній поведінці можна уникнути покарання за скоєний злочин. Але ж це суперечить принципам національного кримінального права, яке передбачає не тільки карний, але й виконний та застережний моменти.

Таким чином, зазначена ситуація може привести до того, що виконне значення інституту звільнення від кримінальної відповідальності буде відсутнім.